

Vizualizace alternativní religiozity v Burjatsku ve 20. století

DANDARONOVA MANDALA

Luboš Bělka

Předmětem článku¹ je jeden obraz (je to thangka, tibetská svinovací malba na plátně), který je možné pochopit pouze v historickém a náboženském kontextu. Lze k němu přistupovat dvojím způsobem, buď vyznavačsky, tedy nábožensky, nebo badatelsky religionisticky. Druhý přístup představuje tento článek, který nejprve vysvětlí, co je thangka v tibetském buddhismu obecně, a pak popíše jednu konkrétní podobu. V další části se zaměří na život a dílo Bidiji D. Dandaron, burjatského buddhisty a buddhologa, jemuž je thangka dedikovaná, je její ústřední postavou a bez nějž by tento náboženský obraz nevznikl. Na něm ale není malířsky zachycen jen B. D. Dandaron; jsou tam i další postavy, které s ním souvisejí. Dandaronova mandala je přetištěna na zadní straně obálky tohoto časopisu.

Literatura, o které je nutné s zmínit, zahrnuje jak prameny, což jsou náboženské texty, tak i sekundární texty, odborné i neoborné, někdy i popularizační, vzniklé jak během Dandaronova života, tak i po něm, které odrážejí jeden pozoruhodný fenomén – vznik náboženského kultu, obrazně řečeno, před našima očima v reálném čase. Je to jedinečný úkaz a podstatné je, že v něm svoji roli hraje i vizuální stránka, v tomto případě fotografie, které se stávají sakrálními předměty, podobně jako zmíněná thangka.

Bidija D. Dandaron (1914–1974) byl unikátní postavou náboženského guru, který v šedesátých letech minulého století vytvořil skupinu asi šedesáti osob, sovětských občanů jak z evropské, tak i asijské části největší země světa. Tato „mikrosangha“ nebyla součástí oficiální burjatské sanghy, tedy společenství náboženských profesionálů (mnichů, v té době v Sovětském svazu mnišky nebyly²) a laiků a laiček, což sehrálo významnou roli v závěru Dandaronova života.³ Jeho životaběh zvláštním, ale věrným způsobem ilustruje i vývoj burjatské sanghy ve 20. století, který byl na politiku bezprostředně napojen – od existence sanghy v carském Rusku, zapojení do 1. světové války, katastrofální proměny během stalinismu, zapojení do 2. světové války a následné obnovy náboženského života, které se Dandaron neoficiálně účastnil. Po jeho smrti 26. října 1974 následovaly represálie proti jeho „mikrosangze“,

včetně její kritiky ze strany oficiální burjatské sanghy.

K radikální změně v politice státu vůči náboženství došlo až s nástupem Michaila Gorbačova do čela komunistické strany, kdy se pod jeho vedením v celé zemi zásadně změnil poměr a náboženský život doznal nebývalé svobody, která se ještě zvýraznila po zániku Sovětského svazu (SSSR). B. D. Dandaron přestal být nežádoucí osobou a jeho kult se mohl poprvé svobodně rozvíjet. Tento stav přetrvává dodnes, nicméně dominantním a určujícím faktorem ve vztahu státu a náboženství se stala ruská agrese na Ukrajině.

V carských dobách byl burjatský buddhismus, často nazývaný lámajismus, státem podporovaný, neboť car či carevna svým výnosem vždy instaloval do funkce nejvyššího hierarchu, bandido chambolamu. Stát a sangha vždy spolupracovaly – až na výjimky, které souvisely například i s B. D. Dandaronem. V dobách 1. světové války burjatští buddhisté jako věrní carovi podporovali armádu, kde sloužili, a mniši toto válečné úsilí podporovali. Na konci války se ovšem burjatská sangha začala polarizovat stejně jako politický vývoj v celé zemi. Rudí stáli proti bílým, bolševici proti carismu, revoluční události vyústily v občanskou válku, ve které na Sibiři

nikoliv okrajovou roli sehrály i československé legie. A není bez zajímavosti, že první informace o existenci buddhismu okolo jezera Bajkal přinesli právě oni – Adolf Zeman vydal knihu *V kraji šamanů a lamů: Obraz života mongolských Burjatů* (Praha: Památník odboje 1923). Generál Jan Syrový, náš pozdější válečný premiér, pořídil unikátní fotodokumentaci jednoho burjatského dacanu, tedy konkrétně Cugolského kláštera.⁴ Tak, jak se rozdělila společnost, rozdělila se i sangha a část věřících stála zprvu na straně revoluce (například učitel 13. dalajlamy Agvan Doržijev, 1853–1938, měl příznačnou přezdívku Rudý lama), část si přála zachování carského režimu a část vedená Lubsan Sandan Cydenovem (1850–1922) si přála samostatný buddhistický burjatský stát. Tento pokus tzv. Balagatského hnutí, které chtělo ustanovit v turbulentních revolučních dobách teokracii, v roce 1919 ovšem selhal, a je jen náhoda, že L. S. Cydenov byl uvězněn bolševiky a později ve vězení i zemřel. Kdyby se dostal do rukou bílých, dopadl by stejně.

Zvítězil Vladimir I. Lenin, založil nový stát, Svaz sovětských socialistických republik (SSSR), jehož náboženská politika zprvu podporovala „pokrokové představitele“ rozmanitých náboženství po celém území, ale po nástupu Josifa V. Stalina došlo k radikální proměně a veškeré náboženství bylo zlikvidováno. A to doslovně, v roce 1937 již neexistoval jediný fungující klášter, sangha byla zničena tak, že nejvyšší představitelé byli rovnou

Bidija D. Dandaron.
Zdroj: Wikipedia.

zastřeleni, níže postavení byli posláni dále na Sibiř do gulagu a obyčejní mniši byli nuceni se účastnit občanského života, pracovat ve prospěch státu, vzdát se „náboženských předsudků“ a začít nový život. Po vypuknutí „Velké vlastenecké války“ (což je sovětský termín pro 2. světovou válku) se do armády zapojili i Burjati, včetně bývalých mnichů. Gulagy se otevřely a vězňové se stali vojáky.

Po konci války se Stalin rozhodl změnit sovětské, dosud ateistickým režimem potlačované věřící, za jejich účast ve válce znovuotevřením klášterů a kostelů, samozřejmě jen ve víceméně symbolické podobě. Hovoříme o první ob-

Tento článek prošel recenzním řízením.

nově náboženského života v roce 1946, která se v Burjatsku projevila výstavbou nového kláštera (jednodušší by bylo obnovit některý z bývalých kamenných, ale to by v Stalinových očích signalizovalo kontinuitu, což ze strany bolševiků nebylo žádoucí), Ivolginského dacanu s ne celou třicítkou mnichů, přeživších gulag a válku. Třicet mnichů v roce 1946 bylo minimálně tisíckrát méně, než kolik mnichů bylo v zabajkalských kláštorech před 1. světovou válkou. Už jen početní rozdíl vyjadřuje krutou sovětskou realitu, byl to výsledek militantního státem vedeného ateismu proti všemu náboženství, tibetský buddhismus nevyjímaje.⁵

Thangka představuje typický tibetský svinovací obraz, jedná se zpravidla o malbu na plátně, která je zhotovená podle přísných ikonometrických pravidel a pokud po svém dokončení projde tzv. konsekračním obřadem, stává se i posvátným předmětem. Nejedná se tedy o umění v euroamerickém pojetí, kdy jedním z hlavních kritérií je například originalita. Je vhodnější v tomto případě brát thangku jako náboženský artefakt, součást rituálu a náboženské praxe. To platí i o obraze, který vypadá jako umělecké dílo, o obraze, který lze pojmenovat jako „Dandaronova mandala“ a který je hlavním předmětem tohoto textu. Tato mandala, kruhové symbolické zobrazení, typické pro tibetský buddhismus má sice atributy, které vypadají jako umělecké dílo, ale ve skutečnosti pro ni platí výše uvedené o thangkách. Obraz vznikl v době Dandaronova věznění, dokončen byl v roce 1974 a jeho tvůrcem by Alexandr Ivanovič Železnov, jeden z prvních Dandaronových žáků. Kde se obraz nachází nyní, není známo, existují jeho tištěné reprodukce, které se nacházejí v některých ulan-udských buddhistických svatyních.

Při popisu Dandaronovy mandaly je potřeba nejprve zachytit její kompozici a poté se věnovat několika detailům, kte-

ré celý obraz objasní. Uprostřed je božstvo Vadžrabhairava ve svých rozmanitých podobách a pro pochopení Dandaronovy thangky není důležité. Podstatná je linie rozpoznávaných znovuzrozenců, která je na obraze zachycena od nejstarších postav až po samotného Dandaronu. I zde jsou některé postavy důležitější než jiné a těm je třeba se věnovat. Především je to tibetský mnich s titulem 13. džajaglama Kalzang Cchulthim Tānpā Ňima (viz č. 1 na zadní straně obálky), který působil v klášteře Kumbum v oblasti Amdo ve Východním Tibetu a zemřel v roce 1913. Několikrát navštívil burjatské kláštery, aby šířil Buddhovu nauku a podle legend si ho věřící okolo jezera Bajkal natolik oblíbili, že ho poprosili, aby se ve svém příštím zrození, tedy jako 14. džajaglama, znovuzrodil právě v Burjatsku.⁶

Rozpoznání znovuzrozenců, tibetský tulkuové, jsou bódhisattvové, tedy jedinci, kteří si na rozdíl od obyčejných lidí (znovuzrozujiících se na základě vlastní karmy), vybírají své místo narození jakož i rodiče sami. V češtině se jim někdy nesprávně říká „reinkarnace“. To, že je znovuzrozenec, je jasné, ale co znamená to „rozpoznání“? Je to výsledek činnosti zpravidla několika vybraných mnichů, kteří identifikují, rozpoznávají dítě jako bódhisattvu v dané linii. Asi nejznámější je případ 14. dalajlamy (na obraze je zachycen ve svém minulém zrození, viz č. 9) a tento princip platí univerzálně, tj. někdo musí světu říci, že toto konkrétní dítě je pokračováním linie tulkuů. V případě 14. džajaglama tak učinil již zmíněný Lubsan Sandan Cydenov (viz č. 4 a 12), který v roce 1919 rozpoznal pětiletého Bidiu B. Dandaronu jako pokračovatele linie kumbumských džajaglamů. Není bez zajímavosti, že v amdo-ském klášteře si také identifikovali svého džajaglamu, který se jmenoval Lozang Tānpā Gjalchhān (1916–1990), takže na světě byli poprvé současně dva muži se stejným titulem. Znamená to, že se linie

rozdvajila? V podstatě ano, ale není jasné, zdali o Dandaronovi v Kumbumu věděli; naopak to platilo v Burjatsku o Lozang Tānpā Gjalchhānovi, ostatně je na thangce jeho tvář také namalována (viz č. 3). Kumbumská linie džajaglamů pokračuje, na rozdíl od burjatské, dodnes a 15. džajaglama se jmenuje Lozang Paldān Čchödžin Wangčhug, narodil se 12. září 1992 a jako znovuzrozenec byl identifikován v roce 1995.⁷ Ten na thangce z pochopitelných důvodů není.

Ústřední postavou obrazu je B. D. Dandaron a je na něm zobrazen opakovaně v nejrozmanitějších životních situacích – jako tantrický mistr a učitel (viz č. 11 a 13), jako vězeň v gulagu (viz č. 5), jako meditant v leopardí kožešině (viz č. 10), jako prostý Burjat v národním kroji (viz č. 6) všechny tyto podoby vycházejí z jeho dobových fotografií, s výjimkou vězně, to je zobrazení imaginární. Na mandale jsou zachyceni i jeho rodiče (viz č. 7 a 8). Dandaron byl uvězněn celkem třikrát, vždy za protistátní činnost, ostatně v pracovní kolonii ve Vydrinu poblíž jezera Bajkal dne 26. října 1974 ve věku padesáti devíti let zemřel. Naposledy byl odsouzen za trestný čin vytvoření tajné náboženské skupiny na pět let pobytu v pracovním táboře. Jeho případ se týkal i několika jeho předních žáků, jako byl Alexandr I. Železnov, Alexandr M. Pjatigorskij, Linnart Mäll a Vladimír M. Montlevič,⁸ jmenovaní byli umístěni do psychiatrických léčeben, přinuceni k emigraci a násilně deportováni mimo hlavní město Burjatska Ulan-Ude.

„Mikrosangha“ byla sice represáliemi vážně zasažena, nicméně od poloviny osmdesátých let začala opět působit a po zániku Sovětského svazu mohla být i legalizována. Na rozdíl od tibetského džajaglamy, jehož linie v Amdu pokračuje dodnes, v Burjatsku kontinuitu nemá.

⇒ Pokračování článku na další straně dole v rámečku.

Poznámky

- 1 Tento text vznikl v rámci projektu MUNI/A/1751/2025 *Rekonfigurace pospolitosti v podmínkách nejistoty: Diplomacie důvěry a experimentální formy spolupráce a konvergentního jednání napříč divergentními světy*.
- 2 Maria Petrova, „Underground Hindu and Buddhist-inspired religious movements in Soviet Russia“, *Theological Journal (Publication of Estonian Theological Society)* 64 (1), 2013, s. 99–115.
- 3 Luboš Bělka, „Dandaron Mandala: Unofficial Buryat Buddhist Sangha during the Soviet Era“, *Scientific Papers of the University of Latvia*, 2013, 793, *Oriental Studies*, s. 132–143.

- 4 Luboš Bělka, „Burjatské buddhistické chrámy první čtvrtiny 20. století a vizuální dějiny“, in: Martin Slobodník (ed.), *Našinec v Orientě: cestovatelka zo Slovenska a Čiech v Ázii a Afrike (19. stor. – 1. pol. 20. stor.)*, Bratislava: Univerzita Komenského, s. 199–210.
- 5 Marija M. Morozova, „Tragedija Bidiji Dandaronu kak otryaženie sudby buddizma v Rossiji-posle nacionalnoj katastrofy 1917-goda“, *Almanach SFI Svět Christov prosvěščet vsjech* 10 (18), 2016, s. 98–113, viz též Světlana Z. Achmadulina, Timur B. Badmacyrenov, „B. D. Dandaron: Žizn' posvjaščennaja duchovnomu sověšenstvovajiju“, *Mongolověděnija (Elista)* 16 (4), 2024, s. 682–693.

- 6 Blíže viz Luboš Bělka, *Mandala and History: Bidia Dandarovich Dandaron and Buryat Buddhism*, Brno: Masaryk University Press, 2016.

- 7 Andrej M. Strelkov, *Vadžra-guru Bidija Dandaron, Ulan-Ude: Udumbara*, 2013, s. 32–33.

- 8 Publikoval dosud nejrozsaňlejší monografii o svém učiteli, viz Vladimír M. Montlevič (ed), *Bidija D. Dandaron – Izbrannyye stati*, Sankt-Peterburg: Evrazija 2006.

- 9 Хамбо лама Дамба Аюшеев: «Буддисты воюют за русский мир, чтобы сохранить свой монгольский мир», 18. 8. 2023, *Infpol* [online], <https://www.infpol.ru>.

⇒ Dokončení článku z předchozích stran.

Souvisí to také s tím, že buddhistická instituce rozpoznávaných znovuzrozců nebyla nikdy v Burjatsku součástí oficiální sanghy, a tak je tomu dodnes. Nejvyšší hierarchové jsou již od carských dob voleni a spolupracovali s ruským státem od samého ustanovení buddhismu jako státního (národního) náboženství v roce 1742 víceméně úzce a Petrohradu a později Moskvě se nikdy neprotivily.

Výjimkou byly stalinské represálie, kdy burjatská, ale i kalmycká a tuvinská sangha přestaly fakticky existovat, ale po její obnově, zejména po roce 1990, se vše vrátilo do starých kolejí a spolupráce věřících, laiků i profesionálů se státním zřízením spíše zintenzivněla. Není pak překvapivé, že právě to, co se obnovilo, je spolupráce na všech rovinách s putinovským režimem. Burjatští lamové jezdí na ukrajinskou frontu, aktivně podporují věřící vojáky, slouží obřady, které

podporují bojového ducha a celkově se postavili za agresí Moskvy proti Kyjevu.

Našli se pouze dva významní buddhisté, kteří se proti válce otevřeně postavili. Prvním je Telo Tulku Rinpoče, vlastním jménem Erdene-Basan Ombadykov, bývalý nejvyšší představitel kalmycké sanghy, a Andrej A. Těrentěv, ruský buddholog a buddhista, osobní tlumočnick a překladatel 14. dalajlamy. První jmenovaný musel Rusko v roce 2023 opustit a jako občan USA nebyl jinak postižen, dnes působí jako zvláštní vyslanec 14. dalajlamy. Druhý jmenovaný je již v důchodu a represálie ho (zatím) nepostihly, alespoň pokud je známo.

Zbytek buddhistické sanghy na čele s 24. burjatským bandidochambolamou Dambou Badmajevičem Ajušejevem ruskou agresí otevřeně podporuje a Burjaty, kteří mají na Ukrajině po Dagestáncích největší ztráty (v přepočtu na obyvatele) vyzývá k boji: „Naši buddhisté dnes bo-

jují za ruský svět, za svět slovanský, aby zachovali svůj mongolský svět. A když se země nachází ve velmi obtížné situaci, naši buddhisté – včetně [vojenských] jednotek z Burjatska – důstojně hájí zájmy naší země vůči celé Evropě a Západu. Jsme na to hrdí.“⁹

Dandaron Mandala

The subject of the article is a painting (thangka, a Tibetan scroll painting on canvas), which can only be understood in a historical and religious context. The article first explains what a thangka is (in Tibetan Buddhism in general), and then describes one specific form of it. In the next part, it focuses on the life and work of Bidija D. Dandaron, a Buryat Buddhist and Buddhist scholar to whom the thangka is dedicated. Dandaron is also its central figure, and without him this religious painting would not have been created. However, it does not only depict B. D. Dandaron, also other figures related to him are present.

Doc. PhDr. **Luboš Bělka**, CSc. (* 1958), působí v Ústavu religionistiky na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity, zabývá se tibetským buddhismem.